

Misóczki Lajos

KÉPEK AZ ERDÉLYI IDEGENFORGALOM FÜRDŐ- ÉS GYÓGYHELYI ÉLETÉBŐL 1867–1914

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéssel megszűnt Erdélynek a 17. században kezdődött Habsburg fennhatóságú elkülönítése a Magyar Királyságtól.¹ Az 1867:I.-XII. tc. a kiegyezéstől a Habsburg Monarchiát két központú állammá szentesítette, létrehozva az *Osztrák–Magyar Monarchiát – Ausztria–Magyarországot*.² A Magyar Királyság egyetlen közigazgatási egységgé, Magyarországgá vált; benne 1868. december 6-án Magyarország és Erdély (a Partiummal) egyesítésének részletes szabályozása is megtörtént.³

Erdély területe a jelzett időben 56 804 km² volt a 325 000 km² Magyar Királyságban. Általánosan használt *földrajzi neve* Délkeleti Felföldként volt ismert.⁴ *Földrajzi határ*: A Kárpátok, a Kelet-magyarországi Szigethegység és a Krassó-Szörényi-hegység veszi körül.⁵ Folyói közül északra a Szamos, keleti és nyugati irányban a Maros, délen a Zsil és Olt.⁶ Hágói és szorosai közül a Király- és Vaskapu-hágó a Nagy Alföldre, a többi a Kárpátokon át Romániába vezetett.⁷ *Közigazgatási határ*: Északon, északkeleten Szatmár és Máramaros vármegye; keleten Bukovina, délkeleten és

¹ SZÁSZ Zoltán 1986. 1624.

² CJH–MT 1836–1868.tc., 1867., 325–344.

³ CJH–MT 1868:XLIII.tc. 1868., 486–489. és 1876:XXXIII.tc. 1875–1876., 481.488. 1876. június 19-én megszűntek az erdélyi székely és szász székek, és szintén betagozódtak a vármegyékbe. A 15 erdélyi vármegye a 8 régi vármegyéből, 4 vidékből, 9 szász és 5 székely székből létesült. PESTY Frigyes 1988. 3–142. és Az Ezeréves Magyarország 1999.

⁴ GYÖRGY Aladár 1905. 552.

⁵ POKORNY Tódor: Magyarország hegy- és vízrajzi térképe. Budapest, 1899.

⁶ BAK Borbála 1997. 2. térkép A Kárpát-medence vízrajza és domborzata a XIX. század végén

⁷ BAK Borbála 1997. 2. térkép A Kárpát-medence vízrajza és domborzata a XIX. század végén

délen Románia; nyugaton, északnyugaton Krassó-Szörény, Arad, Bihar és Szilágy vármegye mentén húzódott. (E vármegyék területének részei a volt Partiumot alkották.) Így, mivel több vármegye szomszédos az erdélyiekkel, alkalmanként az egyes folyamatok vagy kapcsolatok miatt ezek idegenforgalmára is utalunk.

Erdély 15 vármegyéje (székhellyel): Szolnok-Doboka (Dés), Beszterce–Naszád (Beszterce), Kolozs (Kolozsvár), Maros-Torda (Marosvásárhely), Csík (Csíkszereda), Torda-Aranyos (Torda), Alsó-Fehér (Nagyenyed), Kis-Küküllő (Dicsőszentmárton), Udvarhely (Székelyudvarhely), Hunyad (Déva), Szeben (Nagyszeben), Nagy-Küküllő (Segesvár), Fogaras (Fogaras), Brassó (Brassó), Háromszék (Sepsiszentgyörgy).⁸

A hely- és földrajzi nevek írását az 1914. évi hivatalos névírás szerint követjük.

A kiegyezést számtalan egykorú, elfogadó vagy elvető vélemény kísérte Erdélyben is mind a magyarok, mind a nemzetiségek részéről. Voltak, akik örömmel fogadták a kiegyezés tényében még azt is, hogy ismét van koronás királyunk:

...Fején ragyogjon ősi koronája,

Mely fényt arcára és népére vet...⁹

Gazdaság, társadalom, művelődés, közélet

A kiegyezést követően Erdély bekapcsolódott-betagozódott Magyarország életébe. Erdély mind a Magyar Királyságnak, mind Ausztria-Magyarországnak fejlődő, de nem kiemelkedő régiója lett. A liberális gazdaságpolitika és a modern tőkés viszonyok, valamint a társadalmi reformok a korszak végére megteremtették a polgári jellegű Magyarországot.¹⁰ A külföldi és hazai tőkebefektetés a bankéleten keresztül mind az ipar, mind a mezőgazdaság, mind a kereskedelem lendítője lett. A vasúthálózat kiteljesedése gazdasági körzeteket emelt fel, kapcsolt össze, és a lakosság mindennapi életét segítette. A vasút kitágította az érdeklődést az erdélyi és hazai tájak iránt. Segítette az idegenforgalom minden kapcsolatát, művelődési, egyházi és iskolaközpontok, nemzetiségi vidékek könnyebb elérését.¹¹

Intézmények létesültek. 1872-ben megnyitott tudományegyetemmel Kolozsvár Erdély legmagasabb képzési központja lett. Erdélyben is virágzott a polgári újság-

⁸ BAK Borbála 1997. 130–131. Vö. a megelőző közigazgatási felosztást. Pesti Napló, 1863. máj. 10., 1. Erdélyi országgyűlés egybehívása

⁹ Székely Közlöny, 1867. jún. 13., SZÁSZ Károly: Pünkösdben

¹⁰ História, 1986. 2. sz., 28–30. MÓZES Mihály: Városfejlődés, életformaváltás, 28. KATUS László: A modern Magyarország születése = Magyarország története 1711–1914., záró szövegrész. Kronosz K., Bocz Ny. Kft., Pécs, 2012.

¹¹ SZÁSZ Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. 1514. = SZÁSZ Zoltán szerk., (KÖPECZI Béla főszerk.): Erdély története. Harmadik köt. 1830-tól napjainkig. 1508–1633. Athenaeum K. és Ny., Budapest, 1986. (KÖPECZI Béla 1986)

és folyóirat-kiadás. Fellendült a *társadalmi* élet, annak élénkítői az egyletek és egyesületek; 1908-ban Temesvárt 132, Brassóban 52, Székelyudvarhelyt 30, Gyulafehérvárt 23, Csíkszeredában 10 tevékenykedett.¹² A *politikai* körök és egyletek a pártok törekvéseit tükrözték. A tőkés fejlődés velejárója, a *szegény-paraszti* és *munkásmozgalom*, a 20. század elejére megerősödött, úgy szintén a *nemzetiségek* mozgalma is. Az első világháború küszöbén az erdélyi népesség anyanyelvi megoszlása a következő volt:¹³

Nemzetiség	Lélekszám
Román	2 830 000
Magyar	1 664 000
Német	516 000
Egyéb	253 000
Összes népesség	5 263 000

Az erdélyi fürdő- és gyógyhelyre járás

Az erdélyi és a szomszédos vidékek fürdőinek látogatása a középkor óta folyamatos. „A pór- és köznép *természetes* meleg- vagy gyógyfürdőkbe, az urak és városi polgárok épített, úgynevezett *mesterséges* fürdőkbe jártak.”¹⁴ Ez a tény az erdélyi szokásokra is vonatkozott. A fürdőzőket a kiszolgálók az öltözködő szobából a fürdőhelyiségbe irányították. Ott kádba vezetett melegített víz várt rájuk. A hozzávaló gőzt „úgy idézték elő, hogy a forró köveket, kavicsokat meleg vízzel öntötték le.”¹⁵ Nagyszeben város nagyon ügyelt fürdőjének jó hírnevére. Ott egy 1481. évi feljegyzés szerint a fürdőtolvajok ellen szigorúan intézkedtek.¹⁶ Mivel *közfürdők* voltak, elvben bárki, nemcsak helybeli, férfi és nő is látogathatta. A fürdőben hajnyírás és borotválás is járt, ezért a férfi szolgálattevők voltak többségben. A fürdő használatáért fizetni kellett. A tordai sóbánya sóvágói a szombatontkénti fürdésükhöz 1552-ben egy dénárt, a kolozsi és dési sóbányászok személyenként két dénár fizetés kiegészítést kaptak.¹⁷

¹² EGYED Ákos: Falu, város: civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914. 292. Kriterion Kk., Poligrafica Municipiul Ny., Cluj-Napoca, 1981.

¹³ KÖPECZI Béla 1986. 1742. Közli a Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 42. köt., 1923. évi száma szerint. L. még: BALOGH László: Románia története, 32–33. Aula K. Kft., Jász Ny. Kft., 2001.

¹⁴ SUGÁR István 1991. 11.

¹⁵ Századok, 1891. IV., 282. SCHWARZ Ignác: A fürdők történetéhez Magyarországon. I. Mesterséges fürdők. (A továbbiakban Századok, 1891. IV., SCHWARZ)

¹⁶ Századok, 1891. IV., 281. SCHWARZ. Hiv.: Nagyszebeni Codex

¹⁷ Századok, 1891. IV., 288–289. SCHWARZ

Volt magántulajdonú (örök hűbérű) közfürdő is, mint a nagyszebeni Horváthé.¹⁸ A naptárak a fürdőzésre bőven osztogatták 'hasznos' tanácsaikat. Az 1592. évi kolozsvári cisio március hóra ezt írta elő: „Gőzben heulj (hevülj, melegedj – M. L.) gyakran”, júliusra: Kad feredő (kádban fürdeni – M.L.) artalmas”,¹⁹ azaz, helyette a nyári meleg napokban tóban vagy folyóban tanácsos fürödni. A júliusi kádfürdést 1653-ban Apáczai Csere János sem ajánlotta: „A feredőket el tavoztasd...”²⁰ (távozz a fürdők-től – M. L.). Az 1700-as években az erdélyi 'fürdővilágban' a Háromszék vármegyei Kovászna már hírnévre tett szert 'ikertestvér' településével, Vajnafalvával. Lakosai csakhamar vendégfogadásra is berendezkedtek. 1839-ben már kiadó szobákkal vár-ták a vendégeket, nemcsak Erdélyből. A fürdőzők ott egyhelyben jutottak élelemhez és fürdői szolgáltatásokhoz is. A vendéglátók felhevített köveken meleg vizet hordtak a fenyőkádakba. A fürdőzés után a különleges, szénsavas légfürdő (mofetta – M.L.) következett, de az abban tartózkodás nagy figyelmet követelt, mert a földből kiáramló mérgező gáz belégzése halálos volt. Külön nevezetes képződménye a Pokolsár, amely a gázoktól állandóan fortogott.²¹

Figyelmünk a továbbiakban a természetes közfürdőkre (nyílt vagy termi medencéjű, vagy kádas fürdőszobájú), azaz fürdő gyógyhelyekre irányul.

A 18/19. században Erdélyben is végképp szokás lett a gyógyfürdőkbe járás. A – Losontzi István által 1773-ban írt és többször kiadott – Hármaskis-Tükör népszerű országismertető 1844-ben a Maros-Torda vármegyei Toplica meleg fürdőit említette, az Udvarhely vármegyei Homoródról meg azt közölte, hogy „savanyú vízzel kérkedik”.²² A reformkori Erdélyben az ismert fürdőhelyek száma meghaladta a harmincat. A 19. század első felére hazánk (ez Erdélyre is vonatkozik) gyógyfürdői a belső idegenforgalom alapozóivá váltak.²³

Magyarországból, a (Habsburg) Osztrák Császárság és az Oszmán Török Birodalom tartományaiból, valamint Nyugat-Európa országaiból is jöttek és elidőztek Erdélyben, nem kevesen éppen a fürdőhelyeken; Legtöbben csak átutaztak Erdélyen, vagy hivatalos úton jártak, és voltak, akik egyéb úti céljaik vagy teendőik mellett a fürdőket is felkeresték. Akadtak közülük, akik úti vagy fürdői ta-

¹⁸ Századok, 1891. IV., 288. SCHWARZ. A keresztnéve ismeretlen.

¹⁹ Századok, 1891. IV., 290. SCHWARZ

²⁰ Századok, 1891. IV., 293. SCHWARZ. Hiv.: Magyar Enciclopaedia., Utrecht

²¹ Honismeret, 1995. 3., 47–49. FÁBIÁN Ernő: Régi kovásznai feredések. Hiv.: Ürögdi Nagy Ferenc 1839. évi útinaplójára.

²² Hármaskis-Tükör, mely a Magyar Királyi Birodalomnak azaz Magyar Országának és hozzá kapcsolt egyéb Részeknek földelírását... Trattner és Károlyi K. és Ny., Pest, 1844., 5–6.

²³ PETNEKI Áron ugyanígy látja. UŐ: A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében = BORZA Tibor szerk.: A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve, 146–169. Veszprém Megyei Ny. V., Veszprém, 1982. 159.

pasztalatukat, élményüket levélben, sőt könyvben örökítették meg. Ők kéretlenül is a bejárt erdélyi helyek, köztük a fürdők korabeli népszerűsítői lettek.

Fürdőleírások, -ismertetők, -kalauzok, -szakkönyvek

A számos, Magyarországot, Partiumot és Erdélyt bemutató hazai és külföldi gyógyfürdő és -víz ismertető közül elsőként Wernhern könyvét említhetjük.²⁴ A szomszédos Bihar vármegyei Váradpüspöki fürdőit ismertette. Wagner, Lucas könyve 1775-ben²⁵, Barbenius, José 1792-ben²⁶, Gergelyfi A(ndreas)é 1811-ben²⁷ közölt adatokat a fürdőről. Gyakorta a fürdők vizével a gyógyvizeket is ismertették. Ezt tette Brown, Edward 1696-ban²⁸ és Beudandt F. S. 1818-ban²⁹ megjelent munkájában.

A magyar nyelvű könyvek hazai példányai közül elismert az 1853-ban kiadott Lengyel Dániel-féle fürdői zsebkönyv.³⁰ E példásan szerkesztett, 394 oldalas könyv kezdőlapjai útbaigazítják a fürdőhelyre készült. „Minden országrész vagy megye gyógyvizeinél előre bocsátott azon országrész vagy megye *rövid ismertetése*, hogy így a fürdőbe utazó annak viszonyairól is tudhasson valamit... Igyekezve volt (vegyi) alkatrészeik s gyógyerejük... mellett... helyviszonyokkal is megismertetni az olvasót.”³¹

Pete Zsigmond fürdői útmutatója, bár a kiegészítés előtti évben látott napvilágot, 1867-től az újkori fürdői élet iránymutatója lett.³² „Kiemelendő Pete egyetemi magántanárnak, aki *elsőként* oktatott fürdészetet az egyetemen.”³³ Könyvének záró fejezete, a Magyarország nevezetesebb fürdői, 22 helysége, közöttük az erdélyi Borszék, Előpatak („*Erdély elsőrangú fürdője*”) és Vízakna (fürdőtavak) fürdőre irányította a gyógyulni vágyók, utasok vagy kirándulók figyelmét.³⁴

²⁴ WERNHERN, Georg: Hypomnematum de admirandis Hungariae aquis. Basel, 1549., Viennae 1551. és Basel, 1563.

²⁵ WAGNER, Lucas: Dissertatio medica, de aquis medicatis M. Transylvaniae, Viennae 1773.

²⁶ BARBENIUS, Jose: Untersuchungeiniger merkwürdigen Mineralwasser der Háromszék in Siebenbürgen, Hermanstadt. 1793.

²⁷ GERGELYFIA(ndreas): De aquis et thermis mineralibus terrae siculurum Transylvaniae, Cibini (Nagyszeben). 1811.

²⁸ BROWN, Edward: Naauw keurige en gedenkwaardige Reysen,... Hongarien etc. Amsterdam. 1696.

²⁹ BEUDANT, F. S.: Voyage mineralogique et geologique en Hongariae, pendant 1. année 1818, Paris.

³⁰ LENGYEL Dániel 1853.

³¹ LENGYEL Dániel 1853. VIII.

³² PETE Zsigmond 1866

³³ DRAVECZKI Balázs 1994. III.

³⁴ PETE Zsigmond 1866, 60–63.

Általában a hazai fürdőügy tekintélyének 1867 utáni rohamos növekedésére utalt az is, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók XVI. vándorgyűlését 1872. szeptember 16–21-ig a mehádiai fürdőkben, Herkulesfürdön (Erdély szomszédságában), fürdőorvosok bevonásával fürdőtémákról is tanácskoztak.³⁵

A hazai, benne az erdélyi gyógyfürdők *első, nyilvános* 'bemutatkozása' az 1885. május 2-án, Budapesten nyílt *országoskiállításon* nagy sikerrel zajlott le.³⁶ Eljött „háztűznézőbe az egész világ”³⁷ – és látta a magyar (ipari eredmények között) a gyógyfürdők eredményeit is. A kiállítást, amelyet a zárás napjáig, november 4-ig, 1 770 457-en néztek meg, Rudolf trónörökös jelenlétében zárták be.³⁸ Draveczi Balázs helytálló meglátása szerint a gyógyfürdők kiállításának jelentős számú látogatói arra mutattak, hogy az összkiállítás ezen részlege is képes az idegenforgalom emelése érdekében országos, húzó szerepet betölteni.³⁹ A kiállítás rendezői között dr. Chyzer Kornél, Zemplén vármegye főorvosa, balneológus is közreműködött. A kiállításon hangsúlyozottan foglalkozott a gyógyfürdők idegenforgalmi „hasznával”. Még 1885-ben megjelent könyvében a kiállításon bemutatkozó fürdőhelyeket részletesen ismertette. A Hunyad vármegyei Algyógyot, kiragadva a többi helység közül, ezt az idegenforgalmi képet adta róla: „... A fürdő Algyógytól 3/4 órányira, Feredő-Gyógyon van. Szászváros vasútállomásától 1 és fél óra. A vonatoktól társaskocsi közlekedik... A fürdő lombos, erdős völgyben, 41 lakószobával s négy kőbefoglalt tükörfürdővel (medencével – M. L.) bír. Árai nagyon mérsékeltek, A források... oly bővek, hogy a kifolyásuk malmot hajt. Legbővebb a Rosalia forrás.”⁴⁰ Írt arról, hogy a gyógyforrás vízének vegyi összetétele 1857 óta ismert, vasas hévíz. Használják „ivásra és fürdésre, leginkább csúzos, köszvényes és női bajok ellen. Fürdőorvos: dr. Hirsch József járásorvos Algyógyon.”⁴¹ Lehet, hogy ez készítette az *Egészségügyi Országos Szakbizottságot*, hogy Chyzer felkérje: írjon könyvet a kiállításon tapasztaltakról. Chyzer ezt megtette. Munkája meg is jelenik a következő évben a Népszerű Természet-tudományi Előadások Gyűjteménye IX. köteteként.⁴² Elkötelezett fejtegetéssel kezdi fő mondanivalóját: „(A) fürdők s egyéb gyógy- és nyaralóhelyek nemcsak közegészségi fontos tényezők, nagyon fontosak *nemzetgazdasági* szempontból is.

³⁵ Eger, 1871. júl. 4. 213. Egyveleg c. nov.

³⁶ Pesti Napló. Reggeli kiadás, 1885. máj. 2. Budapest, május 1. vezércikk

³⁷ Pesti Napló. Reggeli kiadás, 1885. máj. 2. Rellé Iván: Kiállítási tárca

³⁸ Vasárnapi Ujság. 1885. nov. 8. 728. A kiállítás bezárása és Hányan látogatták meg a kiállítást? A balneológiai pavilon látogatóinak számát dr. Chyzer Kornél balneológus a jelzett számmal azonosnak tartotta.

³⁹ DRAVECZKI Balázs 1994. III.

⁴⁰ CHYZER Kornél 1885. 36.

⁴¹ CHYZER Kornél 1885. 36. A fürdő magántulajdonú.

⁴² CHYZER Kornél 1886.

Milliókra rúgnak azon összegek, amikbe mai nap hazánk lakóinak nagy nyári fürdőzése és nyaralása kerül... (Milyen) jó volna az hazánkra, fürdőink tulajdonosaira, ... környékének lakóira, iparosaira, ha sikerülne nemcsak ezen milliók nagy részét itthon tartanunk, hanem még a külföld fürdőzőinek egy részét is ide vonzanunk...⁴³ Mielőtt eleget teszünk gondolatban a Szerző erdélyi fürdő- és üdülöhelyi meghívásának, nézzük meg az utazás lehetőségeit:

Erdélyben is, a kiegyezés utáni vasútközlekedés térhódítása mellett is, meg voltak a *társaskocsi* (elődei a postajáratok) *utazási irodák* – Kolozsvárt, Nagyszebenben, Marosvásárhelyt, a szomszédos Nagyváradon, Aradon, Temesvárt – ahonnan az utasok bérkocsikon célhoz érhettek.⁴⁴

Társaskocsik Erdélyben⁴⁵

(Helyi és távolsági)

1908

Helység	Napi menetsűrűség	Társaskocsik száma	Szállított személyek száma
Kolozsvár	15 percenként	3	24 699
Gyulafehérvár	vonathoz	3	5 060
Beszterce	vonathoz	1	2 000
Csikszereda	óránként	1	1 300
Gyergyószentmiklós	vonathoz	2	10 000
Fogarás	vonathoz	1	10 000
Szászváros	naponta hatszor	3	?
Dés	naponta négyszer	2	?
Szamosújvár	óránként	1	3 000

Chyzer elképzelt utazásához (Budapestről kiindulva) társaskocsit, vasutat, sőt a hajóutat is igénybe vesszük. Első állomásunkat, Herkulesfürdőt villámvonaton (gyorsvonaton – M. L.) 12 óra alatt érjük el. Elkápráztat a fürdőhely környezetének szépsége. „A szagtalan, igen bő, sós” forrás, amely bőségénél fogva bámulatra méltó, „ez lévén az ország legbővebb meleg (56 °C) sósforrása.”⁴⁶ Chyzer, miután részletesen

⁴³ CHYZER Kornél 1886. 150.

⁴⁴ Gyorspostán, társaskocsin már a reformkorban eljuthattak az utasok Pestről Nagyszebenig és Pestről Temesvárig. KÉPESSY Árpád: A magyar vasútügy története. Közlekedési szakkönyvtár 1. sorozat, 1. könyv. Wodiáner F. és Fiai k., Budapest, 1908., 13.

⁴⁵ KSH KL A magyar városok országos kongresszusának iratai 11. – THIRRING Gusztáv 1912. 362. A felsorolás összevont a törvényhatósági és rendezett tanácsú városok köréből. Válogatás.

⁴⁶ CHYZER Kornél 1886. 12.

bemutatja ezt a külföldiek, különösen a balkáni vendégek számára is nagyon vonzó és látogatott helyet (idényenként 6000 itt üdülő több mint fele külföldi), két gondlattal áll elő. 1.) Ez a fürdőhely megérdemelné, ha évenként „egy-két különvonatot” vagy al-dunai kirándulással egybekötött utat, *társas kirándulásokat* szerveznének ide is, amint az ilyen társas út már több is létezik a felvidéki fürdőkhoz. 2.) Az idegenforgalom részének tekinti a fürdő- és üdülőhelyek forgalmát, és ezért a szárnyát bontogató *turisztikát*, azaz *természetjárást* kedvelőket kölcsönös együttműködésre hívja: „A turisztika szorosan összefügg fürdőink sorsával. A fürdők a turisták felkereste szabad természet kultúrvázai, kisebb-nagyobb kirándulások kiindulási pontjai; ... (Így) a turisták s egyleteik a fürdők *reklámcsinálói*, azt eredményezik, hogy oly ember is fürdőbe viszi pénzét – ha csak rövid időre is – akit különben egészsége arra nem készítet...⁴⁷ Chyzer zezugos úton követve „Temesvártól csak három órányira fekvő Buziásra, a magyar *Franzesbadba*,” onnan a Nagyszebenhez közeli Vízakna sóstavaihoz jutunk, ahol a fürdőzők számíthatnak „a város vendégfogadóira és magánházaira.”⁴⁸ Medgyesre, a kis *magyar Nürnbergbe* vonaton utazunk, ott leszállva a felsőbajomi vagy báznai fürdőbe érünk, a szászok legjobban berendezett fürdőjébe, Baassenbe. Évi vendégeinek száma 1000. Brassón keresztül („azt hisszük Salzburgban járunk”) Zaizon hullámfürdőjéhez jutunk.⁴⁹ Ismét Brassóból Előpatakra, „az erdélyi részeknek... legjobban berendezett... fürdőjébe”.⁵⁰ Kovászna fürdője 10 °C vízü Pokolsár fürdőjét a feltörő szénsav tartja forrásban. Tusnád vendégeinek többsége (évenkénti 1000 főnél több) Romániából való. Az út végén a Kolozsvárhoz közeli Jegenye fürdőt elhagyva Budapest irányában, Erdélytől is búcsúzunk.⁵¹

Voltak itthoni vagy külföldi szerzők, itthon vagy külföldön megjelent, a magyarországi (és erdélyi) fürdő- és gyógyhelyeket ismertető, ajánló könyvek a kiegészítés előtt is,⁵² de átfogó, a fürdőéletet is felölelő, utazási tanácsadó, az utazás-szállás-vendéglátás megannyi kérdésére válaszoló kiadvány csak 1887-ben került a hozzánk utazni-kirándulni szándékozók kezébe. Ez a 390 oldalas német nyelvű könyv Baedeker, Karl munkája.⁵³ Könyve az Osztrák–Magyar Monarchia országait és tartományait részletesen ismertette, az utolsó, VIII. fejezetben Siebenbürgen/Erdélyt. Kitűnően felkészítette az utazót nemcsak a leendő (vasúti) útra, hanem a szállás, vendéglátás, nevezetes helyek és számos egyéb hely, szórakozás lehetőségeire. Arad–Hermannstadt/Nagyszeben, Hermannstadt–

⁴⁷ CHYZER Kornél 1886. 13.

⁴⁸ CHYZER Kornél 1886. 17.

⁴⁹ A hullámokat vízimalomszerű kerék forgatásával érik el.

⁵⁰ CHYZER Kornél 1886. 21.

⁵¹ Chyzer nem kísértük az ország más tájainak fürdőihez.

⁵² WACHTEL, David: Ungarns Curorte und Mineralquellen Oedenburg (Sopron), 1859.

⁵³ BAEDEKER, Karl 1887.

Kronstadt/Brassó az egyik fő útvonal, Klausenburg/Kolozsvár–Hermannstadt–Kronstadt a másik erdélyi út, a harmadik ajánlott út a szomszédos román területre vezetett, Kronstadt–Predeal–Bukarest;⁵⁴ Összesen 20 oldalon olvashatók Baedeker erdélyi útbaigazításai.

1887-ben ismét hazai, Boleman István vihneyi fürdőorvos tanácsait olvashatták az érdeklődők. A fürdőkultúra elvi kérdéseiről már az említett orvosok is írtak, ellenben Boleman az első *fürdőorvosunk*, aki Fürdőtan című könyvében a fürdőélet elméletét és gyakorlatát összekapcsolva – saját tapasztalatait és külföldi szerzők ismereteit is felhasználva – 503 oldalon tárja elénk közlendőit. A hazai fürdőélet kiváló ismerőjeként, elsőként követeli a fürdő- és gyógyhelyek fenntartóitól, hogy alkalmazzanak *helyi orvosokat*.⁵⁵ Hangsúlyozza: „Egészségügyi törvényünk... joggal rendeli el, hogy minden fürdőnek legyen orvosa.”⁵⁶ Bátran felsorolja fürdőink fejlesztésének gátló tényezőit is.⁵⁷ Több erdélyi és szomszédos vármegyei fürdőt azért bírál, hogy fejlesztésre ösztönözzön. Az Arad vármegyei Menyházáról: „291 m magasan, (vizének) hőfoka 32,5–25 °C. Arad városától négy órányira fekszik szűk völgyben,... amelyetől nem messze bugyognak ki a hévforrások, amelyeket szerény kis fürdőházban, négy tükörfürdőben alkalmaznak fürdésre. Ugyanott 18 szoba áll a vendégek rendelkezésére. Nemrég e kis fürdőből nagy gyógytelepet terveztek és tetemes beruházásokkal modern igényeknek megfelelő fürdőintézetet akartak felállítani. Sajnos, hogy a terveket nem létesítették; Menyházának gyönyörű fekvése, egészséges éghajlata a telepnek klimatikus értéket is biztosítana, míg langyos hévvize idegbajok ellen nagy sikerrel lenne alkalmazható. De mert a nagy terveket nem lehetett megvalósítani, a meglévőit is elhanyagolják... Posta: Dézna, vasúti és táviró állomás: Arad.”⁵⁸

1896-ban, a magyar honfoglalás emlékévében, nemzetünk büszkén mutatta be ezeréves eredményeit. A budapesti kiállításon, amelyet május 2-án I. Ferenc József király nyitott meg, a *Balneológiai Pavilonban* az erdélyi vármegyék gyógy- és üdülő, valamint fürdőhelyei közül részletesen 33 mutatkozott be az ország 107⁵⁹ kiállítójából. Boleman az 1891-ben létesített *Magyar Szent Korona Országai(nak) Balneológiai Egyesülete* kérsére a millenniumi (rész)kiállítást nemcsak szervezte, hanem, ’leltárt’ is készített a

⁵⁴ BAEDEKER, Karl 1887. IX. (Útközben természeti és helytörténeti, üdülő- és fürdőhelyi tájékoztatással is szolgál.)

⁵⁵ BOLEMAN István 1887. 5–6. A fürdő- és gyógyhelyi tulajdonosok vagy bérlők mind többen nemcsak orvosokat, hanem gyógyszerészeket is alkalmaztak. SUGÁR István 1991. 20.

⁵⁶ BOLEMAN István 1887. 6.

⁵⁷ BOLEMAN István 1887. 7–11.

⁵⁸ BOLEMAN István 1887. 77. Könyvében 659 hazai és európai gyógy-, üdülő- és fürdőhelyet mutat be és 110 betegség gyógyításáról szól.

⁵⁹ BOLEMAN István 1898. 15.

bemutatott fürdőkről.⁶⁰ Az erdélyi vármegyékben, egy 1882. évi összeírásra hivatkozva, 1857 forráshelyet említ, de közülük 1896-ban csak a 30 legfontosabbról szól.⁶¹

Fürdői tájékozódás. Fürdő- és idegenforgalom a hírlapokban, reklámokban

A gyógy- és fürdőhelyek, továbbá a fürdői társas élet helyzetéről és eseményeiről a tájékoztatást a hírlapok nemcsak vállalták, hanem szószólóik is lettek ezek ügyének.

Országos (budapesti) hírlap indításával a kiegyezés után elsőként a már fentebb említett Chyzer Kornél lépett színre. Budapesten, 1869. május 18-án Fürdői Lapok címmel heti közlönyt indított.⁶² Vezércikkében megadta a lapnak, azaz saját törekvésének az alaphangját, büszkén vállalt szerepét: „Midőn ezen új folyóirattal a hazai (szak)irodalom terére kilépünk, azon meggyőződés által vezéreltetünk, hogy gyógyvizeink és fürdőink eddig nem eléggé méltányolt ügyének a sajtó útján való képviselése, s ekként időszaki irodalmunk egyik jelentékeny hézagának betöltése által, a közjólét érdekében teljesítünk hazafiúi kötelességet.”⁶³ Erdélyből 22 fürdőből kapott a lap szerkesztősége elismerő levelet és tudósítói felajánlkozást.⁶⁴

1894. január 15-én *fővárosi fürdőhelyi* lap is napvilágot látott, ez a Fürdői Lapok.⁶⁵ Szerkesztője és kiadója a budai Szt. Lukács fürdő főorvosa, Bosányi Béla. Céljai között olvasható: „(F)ürdőleírások, fürdőkre és forrásokra vonatkozó közérdekű közlemények által a hazai művelt közönség figyelmét felkelteni és azt folyton ébren tartani.”⁶⁶ A fürdői nemes célok (vidéki helyi társlapok indítása) megfogalmazása ellenére ez a lap csupán két számot élt meg. A Fürdőirodalmi Könyvtár felmérése alapján 1895. április 15-én az erdélyi számottevő fürdőhelyek száma 34 volt.⁶⁷ Bár csupán két évet összegeztek, érdemes Erdély néhány fürdőhelyének az emelkedő vendégforgalmát megnéznünk.

⁶⁰ BOLEMAN István 1896.

⁶¹ BOLEMAN István 1896. 3–4. Leszögezte: „A fürdőhelyek leírásánál mindenütt kihagytam a lakások, fürdők árait, ... továbbá a szórakozásra, multságokra vonatkozó általános adatokat, ... például térzene, olvasó-, játszó-, társalgó-, táncterem vagy szoba, kuglizó, stb.” Holott éppen ezek alapján következtethetnénk a fürdőhelyek bővülő vendég- és idegenforgalmára.

⁶² Alcíme: A gyógy- és fürdőhelyek, fürdői társasélet és természettudományok köréből nagyközönség számára. Társzerkesztője a szintén orvos Orzovenszky Károly volt. Ezt a mutatvány lapszámot a szerkesztőség 120. hazai fürdő- és gyógyhelyre postázta.

⁶³ Fürdői Lapok, 1868. máj. 18., 1. Tisztelt olvasóinkhoz!

⁶⁴ SUGÁR István 1991. 20. Sem forrást, sem válaszhelyet nem említ.

⁶⁵ Alcíme: Fürdő és forrásügyi közérdekű szakközlöny.

⁶⁶ Fürdői Lapok. 1894. jan. 15.

⁶⁷ A Fürdőirodalmi Könyvtár Értesítője, 1895. ápr. 15., 39–49. HANKÓ Vilmos–PREYSZ Kornél: A kémiai úton megvizsgált magyarországi ásványvizek

Fürdőstatisztika⁶⁸

Vármegye	Fürdő	Szobák száma 1893-ban	Állandó	Ideiglenes	Összes	Ebből külföldi	Gyógy- és zenedíj forint
			vendégek száma 1894-ben				
Alsó-Fehér	Vízakna	70	454	?	454	23	?
Beszterce-Naszád	Ószentgyörgy	86	428	?	438	33	300
Brassó	Zajzon	80	?	?	?	?	?
Csík	Borszék	420	828	130	964	46	1962
Három-szék	Előpatak	500	600	85	694	346	245
Hunyad	Kiskalán	28	200	1100	1300	25	?
Kis-Küküllő	Bázna (Felső-Bajom)	117	450	17	467	31	?
Kolozs	Jegenye	40	72	223	355	?	?
Maros-Torda	Szováta	50	370	400	770	?	80
Nagy-Küküllő	Nádpatak	12	150	525	675	106	?
Szeben	Felső-Rinne	?	109	607	716	27	?
Szolnok-Doboka	Sztojkafürdő	30	125	201	326	1	160
Torda-Aranyos	Tordai sós-fürdő	28	75	8	83	?	?
Udvarhely	Korond	75	227	35	262	4	?

1910-ben valamennyi, átlag 2500–6000 látogatóval többet fogadott.⁶⁹

Országos és vidéki lapjaink is egyre több fürdőhelyi szaktudósítást közöltek, hasonlóan a jelentősen fejlődő turisztikáról is. (A turisztikát és turizmust, azaz

⁶⁸ A Fürdőirodalmi Könyvtár Értesítője–Balneológiai Értesítő, 1894. jan. 15., 122–124. Az 1893/1894. évi számsor válogatott helyekkel összevont adat.

⁶⁹ KVM DRAVECZKI Balázs 1994. III. 4. Fn.

idegenforgalmat, gyakran azonosan értelmezik.) Éppen e két terület sikeres tükrözését lehetett megfigyelni a Budapesten 1891. november 1-jén megjelent *Fürdő és Turista Ujság* részéről.⁷⁰ „Hazánkat a gondviselő Isten pazarul árasztotta el a természeti kincsek dús halmozásával és a vizeknek csodás gyógyító hatása meszsze földön ritkítja párját”⁷¹ – szölt a vezércikk. Mégis: „Szomorú tény, hogy a hazai közönség az évad beálltával tömegesen vándorol a külföldi fürdőkbe...”⁷² A vállalásai közül maradéktalanul teljesítette a hazai, benne az erdélyi fürdőhelyek életéről szóló részletes tájékoztatást, azok vendégforgalmának-látogatottságának, statisztikájának adatait.

A millennium idején Budapesten megjelenő – összekapcsoltan fürdőügyet és idegenforgalmat közlő – lap, a *Millennium*⁷³ és a *Világ-Napló* melléklete, a *Millenniumi Lapok*⁷⁴, továbbá a szintén országos *Pesti Napló*, sok fürdői cikket közölt.

Az ezredéves emléklapok közönségsikerének ösztönzésére jelent meg Budapesten, 1898. február 15-én az országos Fürdői Szemle balneológiai szaklap.⁷⁵ Ezzel az erdélyi fürdők közül 12-nek volt hírközlő, népszerűsítő, levelezői kapcsolata. Támogatták e lap azon törekvését, hogy a szerkesztőség elsősorban a magyar balneológia ügyét akarja felkarolni. Vagyis „hű krónikása... lenni... a fürdői, gyógy- és üdülőhelyi ügyeknek...”⁷⁶ Az erdélyiek is üdvözölték azt az egyesületi célt-követelést, hogy a fővárosban nyíljon olyan központi fürdőiroda (külföldi minta szerint – M. L.), amelynek feladata a magyarországi fürdőkkel, gyógy- és üdülőhelyekkel kapcsolatot létesíteni, és megtudni mindazt, ami ezekben a helyekben „előfordul, ami... történik”⁷⁷.

Az idegenforgalom-fürdőforgalom 'még teljesebb ügyét' szolgálta a magyar, francia és német nyelvű *Magyar Fürdők Lapja*.⁷⁸ Tanácsadó, útbaigazító szerepe és a fürdőhelyek időnkénti részletes bemutatása miatt kedvelték. Hasonló indítással volt a *Gyógyfürdők és Üdülőhelyek* 1897. május 27-én, Budapesten kiadott utazási közlöny és az 1899. április 1-jén előlépett Fürdő- és Utazási Közlöny.

A vidéki helyi lapok közül a marosvásárhelyi *Székely Közlöny* 1868. évi nyá-

⁷⁰ *Fürdő és Turista Ujság*, Alcíme: Fürdők, gyógyforrások, gyógyító intézetek, ásványvizek, fürdő-közönség, turisták, üdülők és utazók közlönye. (1892. máj. 15-ig)

⁷¹ *Fürdő és Turista Ujság*, 1891. nov. 1. Felhívás

⁷² *Fürdő és Turista Ujság*, 1891. nov. 1., 1.

⁷³ Alcíme: Az ezredéves ünnepély és ezredéves kiállítás közlönye

⁷⁴ Alcíme: Az ezredéves kiállítás közlönye

⁷⁵ A magyarországi fürdők, gyógy- és üdülőhelyek hivatalos közlönye. (A Balneológiai Egyesületé)

⁷⁶ *Fürdői Szemle*, 1898. febr. 15., 1. Olvasóinkhoz.

⁷⁷ *Fürdői Szemle*, 1898. ápr. 1., A magyar fürdőügy előmozdítása

⁷⁸ Alcíme: Gyógy és üdülőhelyek szakközlönye

ri számából idézünk: „Székelyföld hegyeinek homlokát nem koszorúzza borág, hanem ehelyett borvíz öntözgeti és mosogatja lábait.”⁷⁹ Az erdélyi, jelesen a székelyföldi képek közül dicséri a gyógy- és forrásvizekre épülő fürdőhelyek életét. Azok ’százféle varázsából’: „A fürdői társaséletről az idény alatt csak jót írhatunk.”⁸⁰ Az Udvarhelyi Híradó, amely Székelyudvarhelyt 1877. január 6. – december 19. között volt kapható, Szováta, Korond, Szejke és Udvarhely fürdőjéről közölt. A Gyulafehérvár nevű újság⁸¹ 1887. április 6-tól az erdélyi fürdőéletéhez kapcsolódó vendég- és idegenforgalmi eseményekről írt: szállodák, színészet, vasúti menetrend, városlátogatás.⁸² A gyakori fürdőismertetésből: Báznán (azaz Felső-Bajomban) 2 épület „csinosan berendezett” 16 fürdőszobával – 70, 60, 50 kr/fő belépődíjjal hozzáférhető. A Kolozs vármegyei Bánffyhunyadi 1890. augusztus 10. – 1891. július 27-ig kiadott Kalotaszeg nevű hetilap havonként ismertette Jegenyefürdő életét.

Számos más erdélyi hírlap már korábban is közölt vagy helyi, vagy közeli híreket.

Az Udvarhely⁸³ Székelyudvarhelyt 1872. január 9. – 1879. február 27-ig a helybeli és a szováta, korondi szejkei; a Fogaras és vidéke⁸⁴ Fogarason 1903. február 15. – 1912. május 14-ig a nádpataki; a Székely Újság⁸⁵ Székelyudvarhelyt 1905. november 3. – 1906. augusztus 9-ig a helybeli, a szováta, korondi, szejkei; a Tordai Újság⁸⁶ Tordán 1910. október 1. – 1911. március 21-ig a helybeli és a marosújvári; a Csiki Hírlap⁸⁷ Csíkszeredában 1911. december 23. – 1914. július 25-ig a helybeli és csíkszögödi fürdőkről írt.

Fürdőhelyi lapok közül Jegenyefürdő Értesítője 1890. december 28. – 1891. július 28-ig, a Tusnádfürdőn 1904. július 14. – augusztus 14-ig volt ’fürdő-idény’ vagy ’fürdőszezon’ lap, a tusnádfürdői Fürdői Lapok;⁸⁸ a Temes vármegyei Buziásfürdői Közlöny 1906. január 7. – 1915. október 25-ig a fürdői élet mindennapjainak apró mozzanatairól is beszámolt.

A vasút már 1870-től, az első erdélyi fővonal nyitásától (szeptember 8-án Nagyvárad–Kolozsvár, aztán Tövis, 1873. június 1-én Segesvár–Brassó) a fürdő- és gyógyhelyi forgalmon is nagyon sokat segített, érintve Tordát, Marosújvárt

⁷⁹ Székely Közlöny, 1868. aug. 22., 278. Kiemeli a vonzó Korond fürdői szolgáltató és vendéglátását.

⁸⁰ Székely Közlöny, 1868. aug. 22., 272–273. Tárca c. rov. (A kiemelés M. L.)

⁸¹ Politikai, társadalmi és szépirodalmi hetilap

⁸² Gyulafehérvár, 1889. aug. 21., 1. 1891. máj. 27., 4.

⁸³ Politikai és közművelődési hírlap

⁸⁴ Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap

⁸⁵ Pártonkívüli politikai hetilap

⁸⁶ Társadalmi és közművelődési hetilap

⁸⁷ Politikai, közgazdasági és társadalmi hetilap

⁸⁸ Közgazdasági és szépirodalmi fürdőlap

és Kőhalmot. Az m. kir. kormányok a fővonalak, a részvényesek, meg a helyi érdekű, továbbá a mellék-, összekötő vagy szárnyvonalak kiépítésével tették 'teljessé' az erdélyi vasúthálózatot, beszámítva a kapcsolódó, keskenynyomtávú, ún. kisvasúti vonalakat is.⁸⁹ Megvalósulhatott Baross Gábor⁹⁰ „vasminiszter” híres törekvése és mondása: „Azt akarom, hogy a brassói ténsasszony kalapot vásárolni Budapestre járjon.”⁹¹ Az erdélyi fürdőhelyekre utazáson is lendített a Baross által 1889. február 1-jén bevezetett *vasúti zónatarifa*. Az iménti, Budapest–Brassó között a gyorsvonati utazás 13³⁰ órán át tartott.⁹² A III. osztály menetjegye 32,70 Ft-ba került, ez az új rendszerben 7 Ft-ra csökkent.⁹³ A MÁV Kolozsvárt üzletvezetőséget nyitott.⁹⁴ 1909-ben Gyergyószentmiklós – Déda közötti kapcsolattal és a korábbi vonalakkal a *Székely körvasút* is kialakult, amely által a székelyföldi fürdőket jobban elérték.⁹⁵ (Az első világháború kitörésekor ebben az országrészben 2384 km volt a vasútvonalak hossza.)⁹⁶

1902-től a MÁV az idegenforgalmi propagandába is bekapcsolódott, Dr. Fodor Oszkár vasúti orvos szerkesztésével *Fürdők és nyaralóhelyek* címmel, Az összes hazai fürdők ismertetése alcímmel tájékoztató jelent meg, amelyet minden vasúti kocsiban elhelyeztek.⁹⁷ Az 1904. évi kiadványszám a Kolozs vármegyei Jegenyefürdőt, Kolozs sósfürdőt; a Csík vármegyei Kászonfürdőt (elérhető Kászonjakabfalvától) mutatta be, amelynek gyógyvize a kárpátontúli Romániában '*kászoni borvízként*' ismert, és a fürdőhelynek „kedvező fekvésénél és meteorológiai viszonyainál fogva, mint klimatikus gyógyítóhelynek is nagy jelentősége van”.⁹⁸ Az 1905. évi meg Lobogófürdőt (Székelyudvarhely állomásától) reklámozta.⁹⁹

A fürdő- és üdülőhelyekre járással vonaton egyéb új helyre is eljuthattak. Általános igényné vált, „ha elértünk a fürdőhelyre, menjünk a helyi vagy a köze-

⁸⁹ *MATELKOVITS* Sándor–*SZTERÉNYI* József 1898. 827. Az aradi–gyulafehérvári vonal 1868. december 22-én nyílt meg.

⁹⁰ Közmunka- és közlekedésügyi (1886–1889), utána kereskedelemügyi (1889–1892) miniszter volt.

⁹¹ *MAJDÁN* János 2014. 79.

⁹² MÁV KL BII TÖKÖLYI István 1983. kgy., Összesítések 1867–1918., II., 1–40.

⁹³ *MAJDÁN* János 2014. 78–79.

⁹⁴ TÖKÖLY István 1964. 28. és KSH 1900. (1897., 1898., 1899. évi) 100., 102., 174., 176.

⁹⁵ KÁNYA József 2000. 255–264. Székely körvasút hatásai. 258. Internet

⁹⁶ SZÁSZ Zoltán 1986. 1518.

⁹⁷ Ez a bő terjedelmű tájékoztató lap 1897 óta hozzáférhető volt a fővárosi és egyes dunántúli állomáson. Országos ingyenes terjesztését az M. Kir. Kereskedelemügyi Miniszter 344/1902. Eln. számú rendelettel engedélyezte.

⁹⁸ *Fürdők és nyaralóhelyek* 1904. 74.

⁹⁹ *Fürdők és nyaralóhelyek* 1904. 74–76., 93–9. és 1905. 71.

li mozikba vagy színházakba is.”¹⁰⁰ 1868–1914 között állandó színház működött Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Dédán, Szászvárosban, Medgyesen, Nagyszebenben, Désen, Tordán, Fogarason, Gyulafehérvárt, Kolozsvárt és Besztercén.¹⁰¹

A családlátogatásoknak, tudományos, politikai, társadalmi rendezvényeknek és a természetjárásoknak is voltak fürdőbejárás vonzatai. „Olykor a testi gyógyuláshoz még a lelki gyógyulás igénye is kapcsolódott. A csíki, székelyföldi búcsújáró útra menők Gyergyócsomafalvából Gyergyóújfalun át a Maros mentén, hegyeken túl az Olt völgyébe Csíkszentdomonkos, Csíkmadaras, Csíkszereda és Csíksomlyóig jutottak. Visszafelé némelyek a környék fürdőibe tértek.”¹⁰² Ha elvétele is, léteztek ilyen utak, mindenképpen a búcsújárás és a fürdőjárás *sajátos kapcsolatáról* van szó.

A fürdők hírveréseiből

Vasúti *menetrendfüzetek* és hírlapok *menetrendi közleményei*. Bár a vasút érdekét szolgálták, a fürdőhelyekre utazók vonatválasztását is nagyban segítették. A Pesti Napló 1868-tól az Arad–Károlyfehérvár (=Gyulafehérvár – M. L.), 1870-től a Nagyvárad–Kolozsvár közötti menetrendet közölte.¹⁰³ A Budapesti Látogatók Lapja is segítette a hazai tájak és azok fürdőhelyeinek elérésében a menetrendek ismertetésével. Az 1889. évi januári szám a Budapest–Arad–Tövis és a Kolozsvár–Predeal (Románia) vonatközlekedést ismertette a Vasúti közlekedési útmutató c. oldalon. A megannyi fővárosi hírlap közül említjük még a Független Ujság 1898. július 3-tól megjelenő MÁV nyári menetendjét. (Megjegyezzük, 1871-től elkezdődött az I., II., III. osztályú MÁV kocsik fűtése.¹⁰⁴)

A Magyarországon 1910-ig 11 különféle nyelven megjelent utazási, menetrendi tanácsadó füzet és kézikönyv közül az 1902. évi francia *La Hongrie et Budapest*¹⁰⁵ és az 1909. évi német-(magyar) nyelvű *Führer durch Ungarns Bäder*¹⁰⁶ füzetet példázzuk. Az utazási nap megválasztását segítette a hírlapok *időjárás* jelzése.

¹⁰⁰ SUGÁR István 1991. 10.

¹⁰¹ Bajor Gizi Színész-múzeum. Budapest. Magyarország színházai és színterületei 1930-ig. Nagy fali térkép, én.

¹⁰² SUGÁR István 1991. 10. Fn.

¹⁰³ Pesti Napló, 1870. nov. 12., Reggeli kiadás, 3., Közlekedés c. rov. Ez a lap 1918-ig közölte az erdélyi vasúti menetrendet.

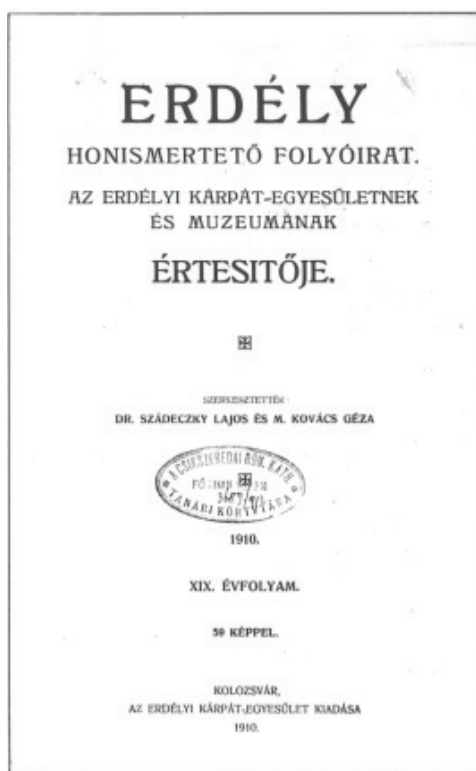
¹⁰⁴ Eger, 1871. febr. 23., 61. Vegyesek c. rov.

¹⁰⁵ Singer és Wolfner K., Budapest. Erdélyi út, 181–198.

¹⁰⁶ ERDŐS József: (Magyar fürdő kalauz), negyedéves ingyenes kiadvány, Budapest. Közvetlen vonat-összeköttetések erdélyi fürdőhelyek felsorolásával.

A képes levelezőlapok képei közvetlenül nemcsak felkeltették az érdeklődést a fürdő- és gyógyhelyek iránt (táj, vasút- és gépkocsi állomás, fürdő- és szállóépület, ivóvízcsarnok, étterem, táncterem, klubhelyiség, társalgó, sétány), hanem a gyógyulás és szórakozás élményeiről szóló üzenetek közvetve mind-mind a helyeket reklámozták. 1899-ben Borszékről, 1900-ban Csíkszeredából küldhettek már fürdői képeslapot.¹⁰⁷ Néhány híres helyről: Borszék, Hargitafürdő, Tusnád, Kovászna, Báznafürdő, Kolozsvár-Sósfürdő, Szováta (vendéglő, kávéház, cukrászda), Büdöspatak, Korond és Homoród.¹⁰⁸ 1914-ig 30 helyről volt az erdélyi fürdő- és gyógyhelyeket bemutató postai képeslap (színezett és fekete-fehér), tízezret meghaladó példányszámmal.¹⁰⁹

¹⁰⁷ PETERCSÁK Tivadar: A képeslevelezőlap története. Miskolci és egri múzeumok kiad., Debreceni Dózsa SE Ny., 1994. 19-22., 167.

¹⁰⁸ VINCZE Bertalan: Történelmi bélyeggyűjteményem. Gyöngyös, 1994. és Erdélyi lapok 11-16.

¹⁰⁹ GÖNCZ József–BOGNÁR Béla: 2006. 56., 62., 67., 75., 81., 100., 130–131., 162., 190–191.

A fürdőforgalom-idegenforgalom közüggé vált

1867 után a fürdőforgalom az idegenforgalom egyik fő területévé erősödött.

A 19/20. század fordulójára elért fürdőfejlesztés, szállodagyarapítás-korszerűsítés, vasúti megnőtt utasforgalom az idegenforgalom ügyét oda emelték, hogy elkerülhetetlen téma, *nemzeti* ügy lett. Szakíróink felelősséggel vizsgálták, tudományosan elemezték idegenforgalmunk és a fürdőforgalmunk kölcsönös fejlődését. Dr. Smialovszky Valér fürdőorvos, aki országgyűlési képviselőségig haladt a pályáján (általa tekintélyt szerezve a hazai fürdőügynek), Szerény álnéven Az ország és fővárosunk idegenforgalma című füzetében lefektette: „Közismeretű tény, hogy hazánk minden közgazdasági ága szomjazza az idegenek forgalmát.”¹¹⁰ Az ügy megoldására törvényjavaslat tervezetet is összeállított.¹¹¹ A fürdőügyi szakemberek ’kapudöngetésére’ a kormány is felfigyelt, és megbízta az országos forrás- és fürdőügyi bizottságot, hogy az 1899. június 23-i tanácskozáson foglalkozzon az üggyel.¹¹² A tanácskozáson elhangzott egyik előadás szerint: „Idegenforgalom és fürdőügy vagy fürdőügy és idegenforgalom... mindenképp *iker-testvérek*, amelyekre egymás nélkül gondolni ugyan lehet, de ha fürdőügyünk egészét vesszük, ... egymás nélkül megoldani... lehetetlen.”¹¹³ (Emlékezzünk, az „*ikertestvér*” kapcsolat a már fentebb említett marosvásárhelyi értekezleten is előkerült.) Széll Kálmán miniszterelnök az 1900. június 19-i ülésen fürdőügyi szakemberekkel (*erdélyiekkel is*), ugyanazon a napon Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter idegenforgalmi ankéton tárgyalta a lehetséges fürdőügyi törvénytervezetet.¹¹⁴ Mindkét tanácskozás eredményt hozott, amit Smialovszky ekként összegezett: „(A) kellőleg megpendített törvényjavaslat, hála a ma(i) kormány élén lévő államférfiú (Széll Kálmán – M. L.) komoly elhatározásának! – a megvalósítás stádiumában van.”¹¹⁵

Következménye nyomon követhető.

A századvég utolsó évtizedében beállt eredményeket és a távlati célokban megfogalmazott törekvéseiket dr. Hankó Vilmos 146 oldalnyi, tudományos igénnyel írt könyvében összegezte.¹¹⁶ Az erdélyi gyógy- és fürdőhelyek közül: Előpatak

¹¹⁰ SZERÉNY/SMIALOVSKY Valér 1900. 7. „Hazai fürdőinket körülbelül 44000 hazai állandó vendég látogatja, holott kb. 120000 azoknak hozzávető száma, akik a külföldi fürdőket gazdagítják. Uo., 28.

¹¹¹ SZERÉNY/SMIALOVSKY Valér 1900. 25.

¹¹² SMIALOVSKY Valér 1900. 4. (A XI. Magyar balneológiai kongresszus anyaga)

¹¹³ SMIALOVSKY Valér 1900. 4.

¹¹⁴ SMIALOVSKY Valér 1900. 3–4.

¹¹⁵ SMIALOVSKY Valér 1900. 16.

¹¹⁶ HANKÓ Vilmos 1900.

fürdő Háromszék megyében fekszik a Budapest–Predeal (vasút)vonal mentén, Földvár vasúti állomás közelében. Innen kényelmes kocsik négy koronáért szállítják az utast az órányira eső Előpatak-fürdőre. E fürdő a hasonló nevű község közepén gyönyörű, zárt parkban terül el. A fürdőtelep vendéglőket, bazárokat, 600 jól berendezett vendégszobákat, forrás és fürdő berendezéseket magába foglaló házakból, elegáns villákból áll.¹¹⁷

Gyógyító eszközök. A kor kívánalmaival a fürdő lépést tartván, gyógyforrásain kívül ma már rendelkezik mindazon gyógy-tényezőkkel, amelyek ilyen előkelő fürdőhelyen úgyszólván nélkülözhetetlenek. Van modern vízgyógyintézet, svéd gimnasztikai terem, gyógy-konyha, ezenkívül kellő berendezés Oertl-féle kúrákra, vasláp (iszappakolás – M. L.) a fürdő területéről, lobogó (felbuzgó – M. L.) hideg (vízű) fürdők, meleg gyógyfürdők.

Főképp a Főkút és a József-forrás vizét használják ivókúrára. Az előpataki vizek a legkiválóbb lúgos-savas savanyúvizek. E forrásokban a nátrium és vasbicarbonáton kívül lényeges alkotórészek a szabad széndioxid, a magnesiumbicharbonat, nátriumchlorid és sulfát, valamint a lithiumchlorid. Ezen alkotórészek egymáshoz való viszonya a lehető legkedvezőbb. Ez a kedvező viszony magyarázza meg e vizeknek sokszor feltűnő gyógyító hatását.

Gyógyító hatás. Az előpataki vizek vastartalmukkal *felülmúlják* a világhírű Pymont, Schwalbach, Spaa vizeit. Mint élvezeti italok is (borvizek – M. L.) első helyen állnak. Különösen ki kell emelnünk a József-forrás ama tulajdonságait, hogy erős, szénsavas-vasas ásványvíz létére oldó sókat is tartalmaz nagyobb mennyiségben, aminek folytán a vérszegénység, s egyúttal az idült székrekedésben szenvedő, elhízott egyénekre nézve ez a forrás valósággal specifikum.

A Főkút vize tartalmaz 1000 gr.-ban: ... Összesen 4,7388 gr oldott anyagot.

Szabad-szénsav 1472,6 cm³ Hőmérséklet 11 °C.

Az előpataki források Kelen József dr. fürdőorvosnak véleménye szerint (akinek a véleményét megerősítik a bukaresti egyetem orvostanárai) a következő betegségek esetén használhatók feltűnő eredménnyel: idült gyomor- és bélhurut, mindennemű emésztési zavar, gyomortágulás, bélrenyheség, zsábák, kólikák, máj- és lép daganatok, sárgaság, epe- és vesekövek (és az ezek által okozott kínzó fájdalmak), altesti pangások, aranyeres bántalmak. Idült vesebajoknál, hólyaghurutmál, vesemedencelobnál, köszvényes, csúzos bántalmaknál kitűnő húgysav oldók. Továbbá: a méh idült bántalmai, fejlődésben levő leányok sápkórja, hosszas betegségek utáni kimerülések, vérszegénységi állapotok, gyermekek angolkórja, mindenféle ideges alapon fejlődő bántalmak, ahol a levegőváltás, az enyhe hegyi klíma, a vízgyógyításmód és svéd torna javasoltak.

¹¹⁷ HANKÓ Vilmos 1900. 66. Előpatak-fürdő főutcájának képe látható.

Lakás, ellátás. Étkezni 5 vendéglőben lehet, az ételek elkészítése fölött a fürdőorvos mindenkor ellenőriz. A gyógy-konyhán a napi ellátás (reggeli, ebéd 4 tál étel, vacsora 2 tál étel) 3 korona; a vendéglői árak mérsékeltek. Gyógy- és zenedíj címén személyenként 12 koronát fizetnek a vendégek. A vízgyógy mód heti díja 10 korona. A svéd gimnasztika heti díja 10 korona. A hideg fürdő 50-60 fillér; porcelán kádban meleg ásványvízfürdő 1 korona 80 fillér, ruhával (törölközővel) együtt.

A fürdő szövetkezeti tulajdon.¹¹⁸

Előpatak vendég- és idegenforgalma az 1893. évi 500-ról 1894-ben 600 főre nőtt. 1910-ben 1005-re emelkedett.¹¹⁹

A fürdőforgalom-idegenforgalom *kölcsönösségét* több vonatkozásban kimutatták a fürdőszakemberek. Erkölcsi téren kiemelkedő közéleti személy, anyagi téren az adott fürdő tulajdonosának, fenntartójának vagy bérlőjének fejlesztő-bővítő, beruházó tevékenysége növelte a fürdő hírnevét. Elsők között állt Borszék gyógyfürdője (fürdőidény június 15.–szeptember 10-ig). Az 1873. évi bécsi, 1878. évi párizsi és az 1882. évi trieszti „tárlaton” elért ezüst és arany kitüntető érmek birtokában¹²⁰ 1900-ig háromféle vendég- és kétféle játéktérrel, fürdőtermekkel és szolgáltatásokkal bővítette részlegét. 1900-ig már 10-re gyarapította a külföldön szerzett kitüntetéseit, ezekkel is díszítve az évenként kiadott Borszék fürdővendégeinek névjegyzéke (1901.), ötlapos összesítőjét.¹²¹ Az előpataki fürdő a forgalom gyors növekedését szintén a fürdő- és szolgáltatás 1901–1905-ig tartó jelentős fejlesztésének köszönhette. Az 1909. évi fürdőévtárában 1400, 1910-ben 1613 volt a gyógyulásra érkezettek száma.¹²² A vízaknai vendégek névsora szintén ismert volt az első világháborúig.¹²³ A fürdőforgalmi, azaz idegenforgalmi bevételek – hasonlóan minden erdélyi fürdőbevételeihez – összességükben a *nemzetgazdaságot* gyarapították. Két példa a jövedelmezőségre:¹²⁴

¹¹⁸ HANKÓ Vilmos 1900. 56–58.

¹¹⁹ DRAVECZKI Balázs 1994. III. 4. Fn.

¹²⁰ Pesti Napló, 1883. jún. 14., Reggeli kiadás, 4., Borszéki gyógyfürdő

¹²¹ GÖNCZ József–BOGNÁR Béla 2006. 60–61. Az évi látogató nem hivatalos száma 1990. Budapestről, Bécsből, Jassiból, Bukarestből is voltak fürdővendégek. Palackos vizének az ország 20 helységében volt lerakata.

¹²² OSZK AT Erdélyi meghívók, rölapok 1920-ig. Az előpataki gyógyvendégek névsora. Az 1909. évi fürdőidényben Budapestről, Pozsonyból, Kassáról, Pécsről, Bukarestből és Firenzéből is érkeztek.

¹²³ Nagyszebeni Ujság, 1913. júl. 13., 4. A vízaknai fürdővendégek névsora c. rov. A nagyszebeni Apolló Mozi műsorát is rendszeresen közölte ez a hírlap éppen a Vízaknáról átkiránduló fürdővendégek kedvéért. Uo.

¹²⁴ KSH KL THIRRING Gusztáv 1912. 353-354., Községi üzemek (vállalatok) 1908.

Fürdőhelyek működése 1908-ban

Helység és üzem	Fennálló éve	Az üzem			
		értéke	bevétele	kiadása	tiszta nyeresége
		koronában			
Kolozs sós gyógyfürdő	1883	124 000	14 241	11 850	2391
Torda fürdő (1879)	1907	300 000	7893	2975	4918

A Fürdő és Turista Ujság „viszonzásul”, „segítve a turista, utazó és fürdő közönséget”, közölte az Ajánlható szállodák, kávéházak, vendéglők c. rovatában az erdélyi helyeket is.¹²⁵ Ugyanígy a Budapesti Lapok a fürdőhelyeket és szállodákat hozta.¹²⁶ Falragaszok vagy plakátok, röpcédulák és éttermi vagy fürdőhelyi számolócédulák közül a Tusnádfürdő forgalmát szolgáló nyomtatványt említjük: „»Erdély gyöngye« az Olt folyó gyönyörű völgyében a tenger színe felett 650 méter magasságban”.¹²⁷ Kezdte a bemutatkozást a posta-, távirda- és vasútállomással, és folytatta 48 sorban a szolgáltatásaival.

A századfordulón az idegenforgalom közel napi témává lett. Miközben az eddig tárgyalt fő területe, a fürdő- és gyógyhelyi forgalom tekintélyt szerzett Erdélyben is, másik fő területe, a turisztika vagy természetjárás is előlépett és az idegenforgalom lendítője lett.

A természetjárás a kiegyezés után indult hódító útjára és alig negyedévszázad alatt ’önálló tényezőként’, összefogva a fürdő- és gyógyhelyi turizmussal, a hazai *idegenforgalmat* folytonosan fejlődővé tette az 1914-ig tartó közel fél évszázadban.

A hazai turista egyesület 1873. augusztus 10-én, Ótátrafüreden létesült.¹²⁸ Noha már korábban is voltak Kárpát rajongó természetjárók, a *szervezett turisztika* ettől a naptól, a Magyarországi Kárpát Egyesület megalakulásával indult el sikeres, tömegeket megmozgató útjára. Erdélyben is akadt követője az egyesületnek a magyar természetrajongók között, bár voltak akik beléptek a Nagyszebenben 1880-ban létesített Siebenbürgischer Karpathen Vereien, szász Erdélyi Kárpát Egyesület fiók egyleteinek valamelyikébe. Végül az EMKE kolozsvári, 1884. december 27-i (1885. évi) létrejötte fogható közelségbe hozta az erdélyi ter-

¹²⁵ Fürdő és Turista Ujság, 1891. nov. 1., 12. Gyulafehérvárt Hungária; Kolozsvárt Hungária, Erzsébet, Nemzeti, Briasini; Marosvásárhelyt Transylvánia nevű szállodák

¹²⁶ Budapesti Lapok, 1902. nov. 19., 16. Tizenhárom helyet sorolt fel.

¹²⁷ OSZK AT Erdélyi meghívók röplapok, stb. 1920-ig. Tusnádfürdő, 1904. júl. 21.

¹²⁸ POSEWITZ Tivadar: A Magyarországi Kárpát Egyesület története 1873–1898. MKE K., Schmidt József Kny., Igló, 1898., I., 7–11.

mészetjárók magyar egyesületének létrehozását is. Az EMKE alapos szervezésbe fogott. Megszerezte Wekerle Sándor m. kir. pénzügyminiszter támogatását is, aki a létesítendő egyesületnek átengedi a Beszterce–Naszód megyei óradnai kincstári bányahivatal főnöksége alá tartozó radna-bereki (=borvölgyi) fürdőt azzal, hogy nem kell érte bérleti díjat fizetni, sőt az egyesületi tagok ingyen házhelyet és építési anyagot kapnak a fürdőhelyen. Lelkes ünneplők jelenlétében, az EMKE közreműködésével Kolozsvárt, 1891. január 12-én az EKE megalakult. Alapszabályának 15. §-ában céljai között leszögezte: „Magyarország erdélyi részének kiművelése és... különösen fürdőinek érdekében, a hazai és külföldi [ide irányuló – M. L.] személyforgalom [=idegenforgalom – M. L.] emelése.”¹²⁹

Az együttműködést példázta a Marosvásárhelyt 1891. október 3–5-én rendezett EMKE kezdeményezésű tanácskozás, amelyen a fürdő- és idegenforgalom témából több tudományos előadás is elhangzott.¹³⁰ Dr. Szilvássy János borszéki fürdőorvos az *egyetemek fürdőtani tanszékeink nyitását* indokolta, hogy a *fürdő-tantudományággá* lehessen fejleszteni. Dr. Hankó Vilmos budapesti főreál iskolai tanár („fürdő tudor”) a fürdők működtetésének nehézségeit sorolta. Dr. Bikfalvy Károly marosújvári fürdőorvos a fürdői gyógyeljárásokat osztályozta. Dr. Ferenc Sándor tusnádi fürdőorvos az ásvány-, gyógy- és forrásvizek gyógyfürdőkbeli együttes hatását taglalta.¹³¹ Az előadók mindegyike előhozta az erdélyi fürdő- és idegenforgalom „ikertestvér” kapcsolatát és a természetjáró vagy turistaforgalom kölcsönösségét ezekkel. A tanácskozáson elhangzott dr. Herrmann Antalnak a fürdők tőketeremtési gondjairól szóló előadásáról egy bukaresti gazdag személy tudomást szerzett. A következményéről több lap tudósított. Az egyik erdélyi hírlap az 1845 óta klimatikus fürdő- és gyógyhelyéről híres Tusnádról ezt közölte: „Akadt e fürdőnek egy igen nemes gondolkozású maecenása, egy dúsgazdag bukaresti oláhban, akinek áldozatkészsége és műérzése Tusnádot rövid időn (belül) a világfürdők egyikévé fogja varázsolni.”¹³²

A hatásos együttműködést segítette az EKE fentebb említett megalakulásakor életre hívott Erdély, amely 1892-ben Turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat alcímmel került a tagok és az előfizetők kezébe.¹³³ A *Fürdőügy* rovatában 46 szakcikk jelent meg. Az Erdélyt egyben Erdélyrészi fürdőügyi

¹²⁹ SÁNDOR József, Pákéi: Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910. EMKE K., Kolozsvárt, 1910., 409–411. Az EKE az első közgyűlését az EMKE-vel 1891. október 3–4-én Marosvásárhelyt, az erdélyi *Fürdőügyi* Kongresszussal közösen tartotta. Uo. 412.

¹³⁰ Október 3-án fürdőkongresszussal nyitották a háromnapos tanácskozást.

¹³¹ Gyulafehérvár, 1891. szept. 30., 1–2. Az EMKE

¹³² Gyulafehérvár, 1891. okt. 14., 1–2. Úti képek. A bukaresti mágnás családi neve Stenescu.

¹³³ Másodalcíme Az Erdélyrészi Kárpát Egyesület Értesítője. Kiadóhely Kolozsvár

folyóiratnak is tekintették.¹³⁴ Téglás Gábor, a fürdőügy szószólója az 1891. október 3-i fürdőkongresszuson „elismeréssel adózott” a szervezőknek, remélve, a gyógyhelyi tulajdonosok figyelmét ezúttal is „a jövedelmezőség és balneológia összhangzó igényei” szerint, tervszerűen fogják kezelni.¹³⁵ A székelyföldi fürdők közül az Erdély 17 helyet ismertetett.¹³⁶ 1892 áprilisában az EKE első alkalommal kapcsolta egybe háromszéki osztályának kiránduló napját Kovászna fürdő meglátogatásával.¹³⁷ Ezután csaknem minden osztály tagsága a kirándulásakor betért az útba eső fürdőhelyre.

Az EKE újabb sikerrel, az 1897. április 23-i kolozsvári értekezletén megalapította önálló Balneológiai Szakosztályát. Az értekezleten előadások hangzottak el, kiemelten A székely fürdők felvirágoztatásának módjairól.¹³⁸ A szakosztályi vezetők Kolozsvárt 1898 elején elindították lapjukat A Mi Fürdőink címmel, az Erdély melléklapjaként, Az EMKE Balneológiai Szakosztályának Értesítője alcímmel.¹³⁹

Immár két turisztikai lap is ontotta tudományos és népszerűsítő tudósításait a fürdő- és gyógyhelyekről. Az Erdély az EKE tulajdonú Radna-Borberek és Dombhátról: „Szépen látogatott. Jöttek Budapestről, Szombathelyről, Győrből, Balassagyarmatról, Temesvárról. A radnaberekiben üdült Prielle Kornélia hírneves művésznőnk, akit a fürdőközönség a legnagyobb ovációval fogadott.¹⁴⁰ A Mi Fürdőink a Szolnok-Doboka vármegyei Büdöspatakat felújított fürdőhelyként jelenítette meg (vasútállomás Nagyilonda), amelynek vize a kösvényt gyógyítja.¹⁴¹ Elsőként olvasható bírálat a Mi Fürdőinkből a fürdőhelyek nem kívánatos, negatív reklámversenyéről.¹⁴² Ugyanaz a lap hozta, a nagyszebeni központú Szász Kárpát Egyesület, a ’közeli’ keresztényszigeti fürdő alapítója és fejlesztője is. Van benne étkező-, olvasó-, társalgóterem; 22 vendégszoba, 2 egyemeletes fürdőpavilon 8-8 szobával, hidegvíz-gyógyintézettel; Magyarország legmagasabban fekvő gyógyhelye” balzsamos levegővel”. Elérése Nagyszebentől kocsin 6 óra. „Az ellátás jó és olcsó.”¹⁴³

Az Erdély 1897-ben Honismertető Lap alcímmel megújult és tovább is a termé-

¹³⁴ Erdély, 1892. I. köt., 1. sz. jan.-márc. 3. Téglás Gábor: Erdélyrészi Fürdői Folyóirat

¹³⁵ Erdély, 1892. I. köt., 1. sz. jan.-márc. 3–4.

¹³⁶ Erdély, 1892. II. köt., ápr.-máj., 169. Réthy Dezső: Székelyföldi fürdők

¹³⁷ Erdély, 1892. II. köt., ápr.-máj., 173. Turistaság

¹³⁸ Erdély, 1897. 5. sz., máj., 69–70. Gáspár Gyula előadása, amelyet a VII. Magyar Balneológiai Kongresszuson is ismertetett.

¹³⁹ Kiadóhely. Kolozsvárt

¹⁴⁰ Erdély, 1897. 6-7. sz., jún.-júl. 108. Fürdőügy c. rov.

¹⁴¹ A Mi Fürdőink, 1898. 3-4. sz., 24. Büdöspatak

¹⁴² A Mi Fürdőink, 1898. 3-4. sz., márc.-ápr. 24.

¹⁴³ A Mi Fürdőink, 1899. I. sz., 27. Dr. Hankó Vilmos: Keresztényszigeti fürdő

szetjárás, fürdőügy és a néprajz szószólója maradt 1914-ig. 1897-től folyamatosan foglalkozott a turisztika, fürdőélet, idegenforgalom elvi és gyakorlati kapcsolatával.¹⁴⁴

Az erdélyi vasúti személyforgalom növekedéséhez az idegenforgalom tekintélyesen hozzájárult:¹⁴⁵

Vasúti személyforgalom 1900–1908

Helység	1900	1905	1908
Kolozsvár	218 065	233 661	275 805
Marosvásárhely	115 362	156 820	–
Brassó	282 809	311 349	–
Nagyszeben	290 828	346 641	465 250

A MÁV személyforgalom idegenforgalmi (fürdő- és gyógyhelyi, turista és egyéb) aránya az 1900. évi 12 %-ról 1908-ban 16 %-ra nőtt a felsorolt városokban.¹⁴⁶

Szállodai vendégek (fürdő- és gyógyhelyiek is) idegenforgalma:¹⁴⁷

Idegenforgalom

Szállodai vendégek száma 1906–1908

Helység	1906	1907	1908
Abrudbánya	252	298	–
Gyulafehérvár	–	–	3670
Vízakna	724	1030	1843
Brassó	10 468	11 594	14 501
Kézdivásárhely	–	–	634
Sepsiszentgyörgy	2013	2090	–
Medgyes	–	–	1250
Nagyszeben	15 391	20 334	21 982
Dés	498	1679	2672

Nagyszeben kiemelkedő szállóforgalmát a szász turista központnak is köszönhetette.

¹⁴⁴ Erdély, 1899. 5-7. sz., máj.-júl., 17. Az idegenforgalom emelése; 1899. 3. sz., márc., 49. Hazai idegenforgalmi egyesület; 1900. 5. sz., máj., 52. Az EKE fürdőkönyve és az idegenforgalom; 1907. 86–87. Erdély idegenforgalma

¹⁴⁵ KSH KL *THIRring* Gusztáv 1912. 369. MÁV vasutak felszállt utasai

¹⁴⁶ MÁV KL BII *TÖKÖLYI* István 1983. 1900–1918. IV. köt. Becsült adat, Fn.

¹⁴⁷ KSH KL *THIRring* Gusztáv 1912. 371. Idegenforgalom

A külföldről érkezett szállodai vendégek kimutatása.¹⁴⁸

Külföldiek idegenforgalma

Helység	1900	1907	1908	1913
Brassó	3971	4538	5284	9992
Nagyszeben	2230	3080	2732	7690
Dés	33	80	189	3000

Nagyszeben külföldi látogatóinak száma 1908-ban az előző évihez képest a tifuszbajáró híre miatt csökkent. 1913-ban mindhárom település vendégforgalma, különösen Désé, megnőtt, köszönhetően a környék fürdőhelyeiben lezajlott jelentős fejlesztéseknek. A számos fejlesztés közül: 1913-ban a vízaknai sósfürdőhöz nyáron elindulhatott Nagyszebenből a vasúti fürdővonatjárat. Báznafürdőn földgázvilágítást vezettek be.¹⁴⁹

1906-ban minden korábbi ismertetőnél átfogóbb és bővebb kötet összeállításával bízta meg az MSZKOBÉ két tudós fürdőorvosát. Gyors munkájuk eredményeként a könyv meg is jelent 290 oldalon *A Magyar Birodalom ásványvizei és fürdőhelyei* címmel. Az a cél lebegett szemük előtt, „hogya minden irányban tájékoztató magyar fürdőkönyvet tegyünk le a gyakorló orvosok asztalára, [ezért] az általános részben nemcsak balneológiát tárgyalunk, hanem a főbb szervek betegségeire vonatkozó tüzetes balneotherapiát is nyújtunk...”¹⁵⁰

A 20. század elején folytatódott a hazai, benne az erdélyi fürdő- és gyógyhelyi emelkedő látogatói forgalom, amelyhez társulva a turista tevékenység *idegenforgalmunkat az első virágkorához* vezette. A közeljövő és a távlat idegenforgalma emelésének lehetőségeiről az 1914 márciusában közölt, az ország egészére vonatkozó nemzetgazdasági elemzés tájékoztatót.¹⁵¹ Végül is valamennyi nagyszerű elképzelés Erdélyben is zátonyra futott.

1914. július 28-án Magyarország minden hírlapjának szerkesztősége értesül az aznapi hadüzenetről, amit az Osztrák–Magyar Monarchia Szerbiának továbbított. Mind a fővárosi, mind a vidéki lapok teljes terjedelemben közlik a hadüzenet szövegét, amelyet Ferenc József és gróf Tisza István s.k. hitelesített... A közlemény címe: „Népeimhez!”¹⁵²

Nemcsak a háborút, hanem Erdélyt is elvesztettük.

¹⁴⁸ KSH KL *THIRRING* Gusztáv 1912. 371. Idegenforgalom és MÁV KL BII *TÖKÖLYI* István 1983. IX. 6., 9., 11.

¹⁴⁹ Nagyszebeni Újság, 1913. júl. 27., 3. Egy fürdő földgázvilágítással

¹⁵⁰ PAPP Samu és HANKÓ Vilmos szerk., MSZKOBÉ k., Pátria Rt. Ny., Budapest, 1907.

¹⁵¹ Városi Szemle, 1914. 28-41. Dr. Szemenyei Kornél: Idegenforgalmunk emelése

¹⁵² Friss Újság, 1918. július 28., 1.

Rövidítések

c	című
EKE	Erdélyrészi Kárpát Egyesület, 1898-tól Erdélyi Kárpát Egyesület
EMKE	Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (Kolozsvár)
én	év nélkül
évf.	évfolyam
Fn.	Forrás feltüntetése nélkül
főszerk.	főszerkesztő
Hiv.	Hivatkozik, Hivatkozás
i.	irattár, iratok
K., k.	Kiadó, kiadás(a)
Kft.	Korlátolt felelősségű társaság
kgy.	különgyűjtemény
Kk.	Könyvkiadó
Kny.	Könyvnyomda
köt.	kötet
KSH KL	Központi Statisztikai Hivatal Könyv- és Levéltára (Budapest)
KVM	Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (Budapest)
L., l.	Lásd
MÁV KL BII	Magyar (Királyi) Államvasutak Központi Levéltára, Budapesti Igazgatóság iratai (Budapest)
MKE	Magyarországi Kárpát Egyesület
MSZKOBÉ	Magyar Szent Korona Országai Balneológiai Egyesülete
Ny.	Nyomda
OSZK AT	Országos Széchényi Könyvtár ~ Nemzeti Könyvtár Aprónyomtatvány Tár (Budapest)
rov.	rovat
Rt., RT	Részvénytársaság, Részvény Társaság (Társulat)
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
T	Társulat, Társaság
tc.	törvénycikk
uo.	Ugyanott
ún.	úgynevezett
Uő.	Ugyanő
Vö., vö.	Vesd össze

Irodalom

- BAEDER KARL (1887) Oestereich–Ungarn. Handbuch für Reisende (24 térkép, 22 útiterv). Leipzig
- BAK Borbála (1997) Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. História Könyvtár. Monográfiák, 9/1. Szerk.: GLATZ Ferenc. Dabas Jegyzet Kft. Ny., Dabas (Térképmellékletekkel)
- BOLEMAN István (1887) Fürdőtan. Kiváló tekintettel a magyarhon gyógyhelyekre. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat (MOKT) Könyvtára, LIII. köt., az MOKT kiad., Franklin T. Kny., Budapest
- BOLEMAN István (1896) Magyar fürdők és ásványos vizek az ezredéves országos kiállítás alkalmából. A Magyar Szent Korona Országai Balneológiai Egyesületének megbízása folytán. MSZKOBÉ Kiad., Pesti Kny. RT., Budapest
- BOLEMAN István (1898) A magyar ásványvizek és fürdők = MATELKOVITS Sándor–SZTERÉNYI József szerk.: Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Egészségügy, művészet, közművelődés, oktatásügy. Gróf Zichy Jenő kiállítása. Budapest Székesfőváros. 5–27. Pesti Kny. RT., Budapest
- CHYZER Kornél (1885) Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei. Zemplén Ny., Sátoraljaújhely
- CHYZER Kornél (1886) A magyar fürdőkről. 55. füzet. K.M. Természettudományi T. K., Franklin T. Kny., Budapest
- CJH–MT (1000–1895) Corpus Juris Hungarici–Magyar Törvénytár. Szerk.: KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen. Millenniumi emlék-kiadás. Franklin T. Ny., Budapest, 1896.
- CZÉRE Béla (1991) A vasút története. Corvina K., Zrínyi Ny., Budapest
- DRAVECZKI Balázs (1994) Idegenforgalmi jegyzetek. III. Fürdőélet. Kézirat. Budapest
- Az ezeréves Magyarország (1999) Pán Kk., Szekszárdi Ny. Kft. (Hasonmás). (Budapest, 1939.)
- GÖNCZ József–BOGNÁR Béla (2006) Szép Erdélyünk III. Szép Sopronunk K. Kft., Sába Druck, Sárvár
- GYÖRGY Aladár (1905) A Föld és népei. Magyarország. Ötödik köt., Franklin T. Kiad. és Ny., Budapest
- HANKÓ Vilmos (1900) Magyarország fürdői és ásványvizei. Tájékoztató a fürdők, és ásványvizek megválasztásánál. Toldi Lajos k., Márkus Samu Kny., Budapest
- LENGYEL Dániel, Przemysli (1853) Fürdői zsebkönyv. Magyar-, Erdély-, Horvát-Tótország, a Szerb Vajdaság s Temesi Bánság, nem különben a határörvidék ásványvizei s fürdőintézetei ismertetését tárgyalva. Emich Gusztáv Kny., Pest

- MAJDÁN János (2014) A közlekedés története Magyarországon (1700–2000). Pro Pannonia K., Molnár Ny., Pécs
- MATELKOVICS Sándor–SZTERÉNYI József (1898) Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezerévesfennállásakor: II. rész. Pesti Kny. Rt., Budapest
- PETE Zsigmond (1866) Fürdői életrend, vagyis minő szabályokat kövessen a fürdővendég, hogy az ásványvizeket, savót s a fürdőket sikerrel használhassa. Kocsi Sándor Ny., Pest
- SMIALOVSKY Valér (1900) Idegenforgalom és fürdőügy hazánkban és a külföldön. Fürdő-irodalmi Könyvtár. Szerk.: PREYSZ Kornél. Eggenberger Könyvkereskedés kiad., Budapest
- SUGÁR István (1991) Jegyzetek a 14–18. századról. Kézirat. Eger
- SZÁSZ Zoltán (1986) Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918) = SZÁSZ Zoltán szerk., (KÖPECZI Béla főszerk.): Erdély története. Harmadik köt. 1830-tól napjainkig. 1624–1700. Akadémiai K. és Ny., Budapest
- SZERÉNY/SMIALOVSKY Valér (1900) Az ország és fővárosunk idegenforgalma. Singer és Wolfner K., Márkus Samu Kny., Budapest
- THIRRING Gusztáv szerk. (1912) A magyar városok statisztikai évkönyve I. évf. KSH kiad., Budapest Székesfővárosi Házi Ny.
- TÖKÖLY István (1964) Magyar Államvasutak Igazgatósága 1869–1920. I. rész. Levéltárak Országos Központja K., Vasúti Főosztály Házi Ny., Budapest
- TÖKÖLY István (1983) MÁV Kimutatások, összesítések, statisztikák. 1867–1918. Kézirat, Budapest